

Adam Wójcik-Łużycki

Nieznane plany rozbudowy kościoła św. Marii Magdaleny w Tarnobrzegu

Unknown plans of alterations to the church of st. Mary Magdalene in Tarnobrzeg

W zbiorach Muzeum Historycznego m. Tarnobrzega zachował się interesujący projekt rozbudowy miejscowego kościoła pw. św. Marii Magdaleny, pochodzący z okresu międzywojennego. Warto go przybliżyć, gdyż stanowi on przykład myśli architektonicznej i konserwatorskiej z okresu II Rzeczypospolitej. Jest też w istocie swoistym zamknięciem procesu przekształceń średniowiecznej świątyni, zapoczątkowanego w XVII wieku.

Tarnobrzeg, za sprawą jeszcze niedawno funkcjonującego kombinatu siarkowego kojarzony przez ogół Polaków ze współczesnością, posiada w swoich granicach administracyjnych dawne miejscowości o co najmniej średniowiecznym rodowodzie. Jedną z nich jest Miechocin, stanowiący dzisiaj południową część miasta. Zachował się tutaj ceglany kościół parafialny pod wezwaniem św. Marii Magdaleny, którego dzisiejsze prezbiterium pochodzi z I połowy XIV wieku.

Miejscowa parafia erygowana za sprawą księcia Henryka Sandomierskiego w roku 1185 była przez kilka wieków jedyną w Puszczy Sandomierskiej i aż do początków XIX wieku obejmowała znaczny obszar sięgając po odległą o 50 kilometrów Kolbuszową. Do tejże parafii przynależał Tarnobrzeg (założony przez Tarnowskich na przełomie XVI i XVII wieku) aż do 1922 roku. Jak świadczy jej pierwotny obszar, tereny na których funkcjonowała, były słabo zaludnione, toteż nie było potrzeby tworzenia innych parafii. Kościół miechociński był także miejscem, do którego często przybywali przedstawiciele dynastii Piastów i Jagiellonów polujący w puszczy, najczęściej w czasie pobytów w nieodległym Sandomierzu. O ówczesnym znaczeniu Miechocina świadczy fakt, iż w pierwszych latach XVI wieku król Aleksander Jagiellończyk wyznaczył go na miejsce zborne szlachty województwa sandomierskiego przed wyprawą wojenną na Tatarów.

Dawniejsi regionaliści sugerowali, że kościół miechociński został wzniesiony w pogańskim miejscu kultowym z okresu przedpiastowskiego. Nie jest to wykluczone, choć brak też potwierdzeń źródłowych dla tego rodzaju hipotez.

Jak wspomniano – pierwszą miechocińską świątynią był niewielki kościół drewniany. Dopiero w I połowie XIV wieku, być może za sprawą króla Kazimierza Wielkiego wzniesiono nowy, mурowany z cegły, orientowany, na rzucie prostokąta zbliżonego, z prostą ścianą ołtarzową.

Nie wiemy, jak wyglądała ściana zachodnia świątyni, ale – być może – obecna jej wersja pochodząca z I połowy XIX wieku jest powtórzeniem kształtu z XIV stulecia. Kościół został nakryty dachem dwuspadowym o pokryciu gontowym, jego wnętrze zaś sklepieniem krzyżowym o dwóch przęsłach. Prowadzone kilka lat temu prace konserwatorskie ujawniły na jednym ze zworników sklepienia datę „1340” (zapisaną cyframi rzymskimi), będącą zapewne rokiem ukończenia budowy. Z okresu budowy i czasów nieco późniejszych na ścianie ołtarzowej zachowały się fragmenty polichromii ze sceną Ukrzyżowania, zaś z wieku XV – kute w żelazie drzwi do zakrystii oraz kamienna chrzcielnica datowana na rok 1484.

W II ćwierci XVII wieku, w związku z budową miasta Tarnobrzega, ówczesny właściciel okolicznych dóbr kasztelan wojnicki Michał Stanisław Tarnowski rozbudował niewielki dotąd kościół o dwa kolejne przęsła, przy czym ta część była nieco szersza od wcześniejszej, stanowiąc swoisty załazek obecnej nawy głównej. W tym samym czasie przebudowano gotycką zakrystię, która odtąd pełniła także funkcję skarbczyka, zaś jej architektoniczna forma przypominała z zewnątrz kaplicę barokową. W tymże skarbczyku aż do początków XX wieku przechowywano bogaty księgozbiór tzw. Akademii Miechocińskiej, szkoły parafialnej utworzonej z inicjatywy Jana Długosza, która w XVI i XVII wieku stanowiła placówkę filialną Akademii Krakowskiej.

Zmiany w wyposażeniu kościoła następowały stopniowo w ciągu kolejnych stuleci, zwłaszcza że w okresie szwedzkiego potopu kościół uległ poważnemu zniszczeniu. Na przełomie XVII i XVIII wieku świątynia zyskała m.in. interesujący ołtarz główny utrzymany w duchu klasycyzującego baroku, skomponowany na schemacie łuku triumfalnego. Jego centralne miejsce zajmuje ozdobna rama w kształcie serca, w które wmontowano krucyfiks według miejscowej legendy wyłowiony z Wisły podczas „potopu” szwedzkiego. Owa ołtarzowa rama jest odpowiednikiem okna w ścianie szczytowej prezbiterium świątyni, także mającego kształt serca i datowanego również na II połowę XVII wieku. Z I połowy XVIII wieku pochodzą stalle i polichromie w prezbiterium, a także dwa ołtarze boczne ustawione przy ścianie tęczyowej.

W latach 30. XIX wieku dobudowano kolejne trzy przęsła nawy, powtarzając rozmiary, wygląd i kształt tych

Ryc. 1. Kościół św. Marii Magdaleny w Tarnobrzegu – widok od strony północno-zachodniej
 Fig. 1. Church of St. Mary Magdalene in Tarnobrzeg – view from the north-west

Ryc. 2. Kościół św. Marii Magdaleny w Tarnobrzegu – stan obecny
 Fig. 2. Church of St. Mary Magdalene in Tarnobrzeg – current state

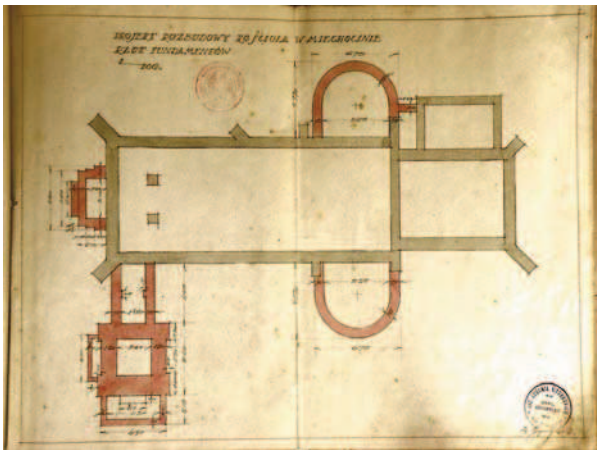
Ryc. 4. Projekt przebudowy kościoła św. Marii Magdaleny w Tarnobrzegu autorstwa L. Gyurkovicha
 Fig. 4. Project of alterations to the church of St. Mary Magdalene in Tarnobrzeg by L. Gyurkovich

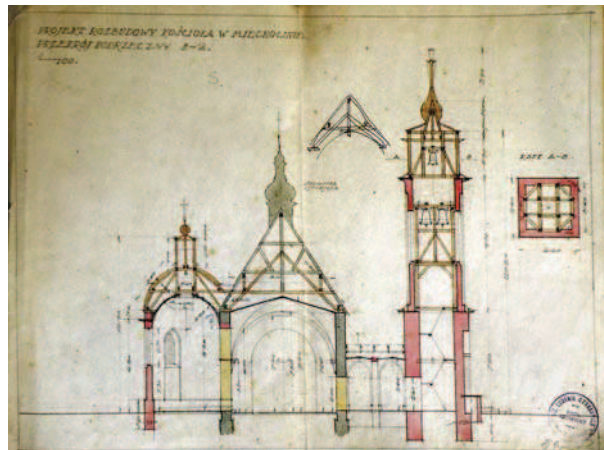
Ryc. 3. Projekt przebudowy kościoła św. Marii Magdaleny w Tarnobrzegu autorstwa L. Gyurkovicha
 Fig. 3. Project of alterations to the church of St. Mary Magdalene in Tarnobrzeg by L. Gyurkovich.

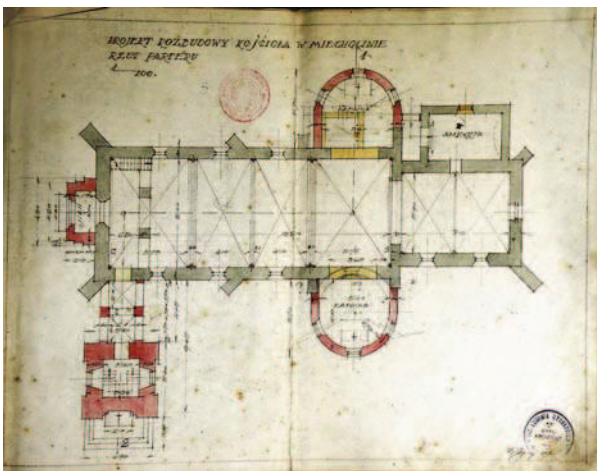
Ryc. 5. Projekt przebudowy kościoła św. Marii Magdaleny w Tarnobrzegu autorstwa L. Gyurkovicha. Widok boczny
 Fig. 5. Project of alterations to the church of St. Mary Magdalene in Tarnobrzeg by L. Gyurkovich. Side view

Ryc. 6. Projekt przebudowy kościoła św. Marii Magdaleny w Tarnobrzegu autorstwa L. Gyurkovicha. Rzut fundamentów
 Fig. 6. Project of alterations to the church of St. Mary Magdalene in Tarnobrzeg by L. Gyurkovich. Plan of foundations

Ryc. 8. Projekt przebudowy kościoła św. Marii Magdaleny w Tarnobrzegu autorstwa L. Gyurkovicha. Przekrój poprzeczny
 Fig. 8. Project of alterations to the church of St. Mary Magdalene in Tarnobrzeg by L. Gyurkovich. Cross section

Ryc. 7. Projekt przebudowy kościoła św. Marii Magdaleny w Tarnobrzegu autorstwa L. Gyurkovicha. Rzut parteru
 Fig. 7. Project of alterations to the church of St. Mary Magdalene in Tarnobrzeg by L. Gyurkovich. Ground floor plan

Ryc. 9. Projekt przebudowy kościoła św. Marii Magdaleny w Tarnobrzegu autorstwa L. Gyurkovicha. Przekrój podłużny
 Fig. 9. Project of alterations to the church of St. Mary Magdalene in Tarnobrzeg by L. Gyurkovich. Longitudinal section

wzniesionych dwa wieki wcześniej. Ściana szczytowa (zachodnia) została skomponowana na wzór niewielkich kościołów gotyckich z trójkątnym szczytem i ostrołukową arkadą wejścia głównego w strefie parteru. Niewykluczne, że ściana ta jest powtórzeniem wcześniejszej z okresu rozbudowy w XVII wieku, a ta z kolei była repliką fasady świątyni średniowiecznej.

Mimo dostawienia do XIV-wiecznego kościoła nawy (w dwóch etapach), zachował on rozmiary i charakter prowincjonalnej i kameralnej budowli. Zmienić to miał projekt opracowany przez lwowskiego architekta Ludomiła Gyurkovicha (1899-1980). Decyzją z dnia 9 listopada 1928 roku projekt ten został pozytywnie zaopiniowany przez Konserwatora Wojewódzkiego Oddziału Sztuki i Kultury we Lwowie, który stwierdził, że „ze stanowiska konserwatorskiego i estetycznego może być wykonane”.

Zasadniczo bryła kościoła miała pozostać w dotychczasowym kształcie. Powiększenie świątyni projektant widział poprzez wzniesienie dwóch naprzemianległych kaplic bocznych na planie półkola przy północnej i południowej ścianie nawy, tuż przy jej łączeniu z prezbiterium. W ten sposób nowo projektowane kaplice tworzyłyby na rzucie

wraz z nawą rodzaj nieistniejącego dotąd transeptu. Każda z kaplic miała być zwieńczoną kopułą z latarnią, wspartą na wydętym tamburze.

Przy zachodniej ścianie kościoła Gyurkovich planował wzniesienie niewielkiej kruchty, której ściana szczytowa byłaby rodzajem miniaturki równoległej fasady świątyni. Mimo przekształceń zachodzących od XIV do XIX wieku miechociński kościół pozostał niewielką, kameralną budowlą i choć wzniesiony na wzgórzu, nie był zbyt widoczny w okolicznym pejzażu. Być może ta okoliczność nasunęła architektowi myśl zbudowania smukłej dzwonnicy w pobliżu narożnika południowo-zachodniego świątyni, połączonej z nią ażurową przewiązką o ostrołukowych arkadach. Łącznik ten stanowiłby rodzaj soboty, a także mógł pełnić rolę kapliczki. Projektowana na planie kwadratu dzwonnica miała niemal dwukrotnie przewyższać wysokość kościoła; wieżę dzwonnicy miał nakryć sześcioboczny hełm zwieńczony wysoką iglicą w formie rozkwitającego kielicha kwiatowego z krzyżem.

Poza kilkoma rysunkami L. Gyurkovicha, jakie znajdują się w zbiorach tarnobrzezkiego Muzeum, nic nie wiadomo o innych szczegółach czy zmianach, jakie mogłyby nastą-

pić w wyniku planowanej rozbudowy. Z opisanych wyżej projektów zrealizowano jedynie boczną kaplicę przy ścianie północnej kościoła. Pełną realizację projektów uniemożliwiły zapewne problemy natury finansowej.

Patrząc na plany rozbudowy świątyni sprzed blisko stu lat można jednak stwierdzić, że są one interesujące i jako takie robią dziś jeszcze imponujące wrażenie. „Starożytny” kościół miechociński dzięki nim miał uzyskać oprawę niejako potwierdzającą jego powagę i dostojność minionych wieków. Dwie projektowane kaplice boczne zwieńczone

kopułami rozszerzałyby optycznie bryłę świątyni, a dzwonnica dodałaby jej smukłości i strzelistości.

Obecne traktowanie obiektów zabytkowych uniemożliwia większe ingerencje w ich architekturę ukształtowaną na przestrzeni wielu poprzednich stuleci. Z tego powodu wszelkiego rodzaju plany przekształceń, takie choćby jak opisane tutaj projekty L. Gyurkovicha, pozostaną jedynie ciekawym dokumentem innego, nowatorskiego spojrzenia na nasze dziedzictwo kulturowe. Co zaskakujące – same stały się już jego częścią.

Streszczenie

Kościół św. Marii Magdaleny w Tarnobrzegu, wzniesiony w centrum dawnej Puszczy Sandomierskiej, jest świątynią parafii erygowanej w roku 1185. Jest zbudowany z cegły, orientowany, jednonawowy z węższym od nawy prezbiterium, zamkniętym prostą ścianą. Najwcześniejszą jego częścią jest prezbiterium ufundowane prawdopodobnie przez króla Kazimierza Wielkiego około roku 1340, nakryte sklepieniem krzyżowym. W I połowie XVII stulecia od strony zachodniej prezbiterium dostawiono pierwszą część nawy, którą przedłużono w latach 30. XIX wieku. Nawę przykryto sklepieniem kolebkowym, ale bryła świątyni zachowała wygląd nawiązujący do kościołów średniowiecznych (wysoki dach namiotowy, ostrołukowe okna, nieotynkowany wątek ceglany elewacji).

W zbiorach Muzeum Historycznego m. Tarnobrzega zachowały się interesujące projekty rozbudowy kościoła z 1928 roku, opracowane przez lwowskiego architekta Ludomiła Gyurkovicha. Istotą owych planów było nadanie stosunkowo niewielkiej świątyni cech monumentalnych. Architekt zamierzał to osiągnąć poprzez dostawienie od zachodu niewielkiej kruchty oraz wysokiej dzwonnicy w pobliżu jej narożnika południowo-zachodniego. Dzwonnica miała być połączona z kościołem łącznikiem w postaci krużganka pełniącego rolę tradycyjnej soboty.

Dla wzmocnienia bryły kościoła, w miejscu przejścia prezbiterium w nawę, zarówno od strony południowej, jak i północnej stanąć miały dwie kaplice boczne zbudowane na rzucie koła i nakryte kopułą z latarnią. Na planie świątyni tworzyłyby rodzaj nieistniejącego transeptu. Projektowane zmiany uczyniłyby z niewielkiego kościoła stosunkowo dużą, widoczną z daleka bryłę. Z opisanych planów ostatecznie zrealizowano jedynie kaplicę północną w roku 1932. Nie zmieniła ona w sposób decydujący wyglądu świątyni ukształtowanej od XIV do XIX wieku. Zachowane plany jej rozbudowy z okresu międzywojennego są jednak interesującym przykładem myśli architektonicznej i konserwatorskiej tamtego czasu.

Abstract

The church of St. Mary Magdalene in Tarnobrzeg, erected in the Middle of the former Sandomierz Forest, is a temple belonging to the parish founded in 1185. It is built from brick, an oriented, one-nave building with a presbytery narrower than the nave, enclosed with a straight wall. Its earliest part is the presbytery probably founded by king Casimir the Great around 1340, covered with a cross vault. In the 1st half of the 17th century, the first part of the nave was added on the west side of the presbytery, which was then lengthened during the 1830s. The nave was covered with a barrel vault, but the bulk of the church preserved the appearance alluding to medieval churches (a tall tent roof, ogival windows, unplastered brick bond in the elevation).

Interesting projects of alterations to the church from 1928, prepared by Ludomił Gyurkovich, an architect from Lviv, have been preserved in the collection of the Historical Museum of the city of Tarnobrzeg. The essence of those plans was lending monumental features to the relatively small church. The architect intended to achieve his aim by adding a small porch on the west side and a tall bell-tower near its south-west corner. The bell-tower was to be connected with the church by means of a passage in the form of a gallery serving as a traditional 'sobota'.

To strengthen the bulk of the church, two side chapels built on the circular plan and covered by a dome with a lantern were to be erected where the presbytery turned into the nave, both on the south and the north side. They would create a form of the inexistent on the plan of the church. The designed alterations would have changed a small church into a relatively huge bulk visible from afar. But from among the described plans only the north chapel was finally realised in 1932. It did not decisively change the appearance of the church which had been shaped between the 14th and 19th century. However, the preserved plans of its alterations from the inter-war period constitute an interesting example of architectonic and conservation thought of the time.